

უკრაინის ეკონომიკური თავდაცვა მიმდინარე ომის პირობებში

ივანე ოკრომჭედლიშვილი
სულხან-საბა ორბელიანის უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი,
ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორი

აბსტრაქტი

ტოტალური თავდაცვის კრიტიკულად მნიშვნელოვან კომპონენტს წარმოადგენს ეკონომიკური თავდაცვა, რომელიც გულისხმობს მთავრობის, ბიზნესის და ინდუსტრიის ორგანიზებას ეკონომიკის მხარდასაჭერად ნებისმიერ დროს, განსაკუთრებით ომისა ან ომის საფრთხის პირობებში. მოცემულ სტატიაში განხილულია რუსეთ-უკრაინის ომის გავლენა უკრაინის ეკონომიკაზე და მიმდინარე ომის პირობებში უკრაინის გამოცდილება ეკონომიკური თავდაცვის ორგანიზების და მართვის საკითხებში. რუსეთის შეჭრით, უკრაინის წინააღმდეგ განხორციელდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ყველაზე დიდი სრულმასშტაბიანი სამხედრო აგრესია ევროპაში, რომელმაც სამინელო ადამიანურ ტანჯვასთან ერთად, უდიდესი ეკონომიკური ზიანი მიაყენა ქვეყანას. მსოფლიო ბანკის შეფასებით, რუსეთის შეჭრამ გაანადგურა უკრაინის ეკონომიკა, რომელიც, 2022 წლის მონაცემებით, 29,2%-ით შემცირდა. საწარმოთა მესამედმა მაშინვე შეწყვიტა ფუნქციონირება, რაც გამოწვეული იყო საწარმოო ობიექტების და ინფრასტრუქტურის განადგურებით, მიწოდების ჯაჭვების შეფერხებით და წარმოების ხარჯების მკვეთრი ზრდით. ბრძოლების გამო, მილიონობით ადამიანი იქცა დევნილად, შეწყდა წვდომა ქვეყნის პორტებზე, შეფერხდა სოფლის მეურნეობა და გაიზარდა თავდაცვის ხარჯები. ძალიან მძიმე პერიოდის მიუხედავად, უკრაინელმა ხალხმა და ბიზნესმა გამოავლინეს უზადლო უნარი, გაუმძღონ მტერს და, ამასთანავე, მოერგონ ახალ გარემოს. მაგრამ, უნდა აღინიშნოს, რომ საგარეო დახმარების გარეშე, როგორც სამხედრო, ასევე ფინანსური, უკრაინა ვერ გააგრძელებდა სამხედრო ოპერაციებს, ვერ დაუჭერდა მხარს ძირითად სამსახურებს და ვერ შეასრულებდა თავის საგარეო ვალდებულებებს. უნდა აღინიშნოს, რომ უკრაინის მთავრობის ახალი პროგრამა მიზნად ისახავს უზრუნველყოს მაკროეკონომიკური და ფინანსური სტაბილურობა, გარე დაფინანსების კატალიზება და სტრუქტურული პოლიტიკის ჩარჩოს შექმნა, რომელიც საფუძველს ჩაუყრის ომის შემდგომ აღდგენას, რეკონსტრუქციას და საბოლოო გაწევრიანებას ევროკავშირში.

საკვანძო სიტყვები:

ეკონომიკური თავდაცვა, რუსეთ-უკრაინის ომი.

Ukraine's Economic Defense Amidst Ongoing War

Ivan Okromtchedlishvili
Sulkhan-Saba Orbeliani University,
Associate Professor,
PhD in Business Administration

Abstract

Economic defense is a critically important component of total defense, which involves organizing government, business, and industry to support the economy at all times, especially in times of war or the threat of war. This article discusses the impact of the Russian-Ukrainian war on the Ukrainian economy and Ukraine's experience in organizing and managing economic defense under the current war. With the invasion of Russia, the largest full-scale military aggression in Europe since the Second World War was carried out against Ukraine, which, along with terrible human suffering, caused the greatest economic damage to the country. According to the World Bank, the Russian invasion destroyed the Ukrainian economy, which, as of 2022, has shrunk by 29.2%. A third of enterprises immediately ceased operations, caused by the destruction of production facilities and infrastructure, disruption of supply chains and a sharp increase in production costs. The fighting has displaced millions, cut off access to the country's ports, disrupted agriculture and increased defense spending. Despite very difficult times, Ukrainian people and businesses have shown an unprecedented ability to withstand the enemy and, at the same time, adapt to the new environment. However, it should be noted that without foreign aid, both military and financial, Ukraine would not be able to continue military operations, support basic services and fulfill its foreign obligations. The Ukrainian government's new program aims to ensure macroeconomic and financial stability, catalyze external financing and create a structural policy framework that will lay the foundations for post-war recovery, reconstruction and eventual EU membership.

Keywords:

economic defense; Russian-Ukrainian war

შესავალი

ტოტალური თავდაცვის კრიტიკულად მნიშვნელოვან კომპონენტს წარმოადგენს ეკონომიკური თავდაცვა, რომელიც გულისხმობს მთავრობის, ბიზნესის და ინდუსტრიის ორგანიზებებს ეკონომიკის მხარდასაჭერად ნებისმიერ დროს, განსაკუთრებით ომისა ან ომის საფრთხის პირობებში.¹

მიუხედავად იმისა, რომ ტოტალური თავდაცვა მოიცავს სფეროების ფართო სპექტრს, მათ შორის სამხედრო, სამოქალაქო, სოციალურ და ფსიქოლოგიურ ასპექტებს, ეკონომიკური თავდაცვა ორიენტირებულია კონკრეტულად ქვეყნის ეკონომიკური სტაბილურობისა და უსაფრთხოების დაცვაზე. ეკონომიკური თავდაცვა წარმოადგენს ყოვლისმომცველ მიდგომას ქვეყნის სუვერენიტეტის, უსაფრთხოების და მდგრადობის უზრუნველსაყოფად, სხვადასხვა საფრთხეების და გამოწვევების პირობებში.

ეკონომიკური თავდაცვის სწორად ორგანიზება და მართვა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია კრიზისის, საგანგებო სიტუაციების ან კონფლიქტების დროს, როდესაც ეკონომიკის სტაბილურობასა და მდგრად ფუნქციონირებას შეუძლია მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინოს ეროვნულ უსაფრთხოებასა და მოქალაქეთა კეთილდღეობაზე.

რუსეთის შეჭრით, უკრაინის წინააღმდეგ განხორციელდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ყველაზე დიდი სრულმასშტაბიანი სამხედრო აგრესია ევროპაში, რომელმაც საშინელ ადამიანურ ტანჯვასთან ერთად, უდიდესი ეკონომიკური ზიანი მიაყენა ქვეყანას. მას შემდეგ, რაც 2022 წლის აპრილში უკრაინამ დაიბრუნა კონტროლი კიევის ოლქზე, აქტიური ბრძოლა ძირითადად სამხრეთ და აღმოსავლეთ ნაწილებშია ლოკალიზებული. თუმცა, ომი კვლავ მოიცავს უკრაინის ტერიტორიის დაახლოებით 20 პროცენტს.²

მოცემულ სტატიაში განხილულია რუსეთ-უკრაინის ომის გავლენა უკრაინის ეკონომიკაზე და მიმდინარე ომის პირობებში უკრაინის გამოცდილება ეკონომიკური თავდაცვის ორგანიზების და მართვის საკითხებში.

ძირითადი ნაწილი

რუსეთ-უკრაინის ომი: ომის გავლენა უკრაინის ეკონომიკაზე, უკრაინის ეკონომიკა ომამდე პერიოდში

უკრაინა მდებარეობს აღმოსავლეთ ევროპაში, სიდიდით მეორე ევროპული ტერიტორიაა რუსეთის ფედერაციის შემდეგ და უდიდესია ევროპაში. 603,628 კმ² ფართობის ტერიტორიით, ქვეყანა მსოფლიოში 43-ე ადგილზეა. სამხრეთით იგი გარემოცულია შავი და აზოვის ზღვებით, აღმოსავლეთით და ჩრდილო-აღმოსავლეთით ესაზღვრება რუსეთს, ჩრდილოეთით ბელორუსიას, დასავლეთით პოლონეთს, სლოვაკეთს და უნგრეთს, სამხრეთ-დასავლეთით რუმინეთსა და მოლდოვას.

ბუნებრივი რესურსები

უკრაინა მდიდარია ბუნებრივი რესურსებით, როგორცაა: ქვანახშირი, რკინის მადანი, მანგანუმი, ნიკელი და ურანი და მრავალი სხვა ბუნებრივი რესურსი. გოგირდის მარაგი ყველაზე დიდია მსოფლიოში და ვერცხლისწყლის საბადოების მარაგებით მსოფლიოში მეორე ადგილზეა, ხოლო მსოფლიო რკინის მადნის მარაგების 5%-ზე მეტი კონცენტრირებულია უკრაინაში. მუშავდება ნავთობისა და გაზის მცირე მარაგები. ქვეყანა ასევე მდიდარია სამშენებლო ინდუსტრიაში გამოყენებული მინერალებით (გრანიტი, მარმარილო, ლაზრადორიტი, ცარცი, მერგელი, ქვიშა-ქვა).

ეკონომიკა

უკრაინა ინდუსტრიულ-აგრარული ქვეყანაა. ყველაზე განვითარებული მრეწველობაა მეტალურგია, ენერჯეტიკა (არსებობს ატომური ელექტროსადგურები და მდინარე დნეპერზე ჰიდროელექტროსადგურების მთელი კასკადი), აგრეთვე ქიმიური და სამთო მრეწველობა (ქვანახშირისა და მადნის მოპოვება).

ომამდე, ეკონომიკურად ყველაზე განვითარებული რეგიონებად ითვლებოდნენ დონბასი (დონეცკის ოლქი და ლუგანსკის ოლქი), დნეპრის რეგიონი (დნეპროპეტროვსკის ოლქი და ზაპოროჟიეს ოლქი), ასევე ქალაქები: კიევი, ხარკოვი, ოდესა და ლვოვი.

სსრკ-ს დაშლის შემდეგ, დამოუკიდებელი უკრაინის ეკონომიკა კრიზისულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, სსრკ-ს სხვადასხვა რესპუბლიკის საწარმოებს შორის თანამშრომლობის განადგურების შედეგად. მაგალითად, დეინდუსტრიალიზაცია, რომელიც, დასავლეთის ქვეყნებისგან განსხვავებით, არ იყო პოსტინდუსტრიული ხასიათის.

დასავლეთ უკრაინა ტრადიციულად უფრო აგრარული და ტურისტული რეგიონია.

უკრაინა არის მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრი 2008 წლის მაისის თვიდან. უკრაინის ფულადი ერთეულია გრივნა.

სოფლის მეურნეობა მნიშვნელოვან მდებარეობაზე იყო ქვეყნის ეკონომიკის ინდუსტრიული სექტორის შემდეგ. გაშენების ძირითადი დარგებია მარცვლეული კულტურები (ხორბალი), ზეთოვანი

1 MINDEF SINGAPORE, Factsheet - About Total Defence, <https://tinyurl.com/4thf4mhy>

2 WORLD BANK. Social Protection for Recovery, Europe and Central Asia (ECA) Economic Update. Fall, 2022 <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/a60043e6-7bc3-5d56-bf41-c4b15bfd022d>

კულტურები (ძირითადად მზესუმზირა), მებაღეობა, მეზოსტნეობა, შაქრის ჭარხალი, ეთერზეთოვანი კულტურები (ლავანდა, ვარდი, სალბი) და სხვ. მეცხოველეობა წარმოდგენილია ხორცისა და რძის პროდუქტების წარმოების კომპლექსით.³

ომის დაწყებამდე, უკრაინის ბიზნესსაზოგადოება მოიცავდა დაახლოებით 500 მსხვილ საწარმოს, რომელთა ბრუნვა აღემატებოდა 100 მილიონ აშშ დოლარს, ასევე დაახლოებით 400,000 მცირე და საშუალო საწარმოს (SME) და თითქმის 1,6 მილიონ ინდივიდუალურ მეწარმეს. მსხვილი საწარმოების ტრადიციული გამოწვევები იყო ახალ ბაზრებზე და უცხოურ კაპიტალზე წვდომა. მცირე და საშუალო ბიზნესისთვის ტრადიციული გამოწვევები იყო კორუმპირებული სამთავრობო ინსტიტუტები და საგადასახადო ტვირთი, განსაკუთრებით ადმინისტრაციული საგადასახადო ტვირთი. ტრადიციული გამოწვევები როგორც მსხვილი კომპანიებისთვის, ასევე მცირე და საშუალო ბიზნესისთვის იყო სასამართლო სისტემა და საკუთრების უფლებების ცუდი დაცვა, ასევე კვალიფიციური ადამიანური კაპიტალის ნაკლებობა.⁴

ომის გავლენა უკრაინის ეკონომიკაზე

მსოფლიო ბანკის შეფასებით, რუსეთის შეჭრამ გაანადგურა უკრაინის ეკონომიკა, რომელიც, 2022 წლის მონაცემებით, 29,2%-ით შემცირდა.⁵

ომის დაწყებამდე უკრაინა ისედაც ძალიან ღარიბი ქვეყანა იყო, სულ რაღაც 160 მილიარდ დოლარიანი რეალური მშპ-ით. ეს იყო ქვეყანა დაბერებული მოსახლეობით და მკვეთრად შემცირებული შობადობით. ომმა გააღრმავა ეს პრობლემები, მილიონობით ქალი და ბავშვი გაიქცა უფრო მაღალშემოსავლიან ქვეყნებში, სადაც უკრაინელებს მიეცათ ადგილობრივი სამუშაო ნებართვის მიღების უფლება. რადგან ომი გრძელდება, ამ ლტოლვილთაგან ბევრი იპოვის სამუშაოს და გადაწყვეტს საზღვარგარეთ დასახლებას.

რუსული შემოჭრის გავლენა უკრაინის ეკონომიკაზე დამანგრეველი იყო. საწარმოთა მესამედმა მაშინვე შეწყვიტა ფუნქციონირება, რაც გამოწვეული იყო საწარმოო ობიექტების და ინფრასტრუქტურის განადგურებით, მიწოდების ჯაჭვების შეფერხებით და წარმოების ხარჯების მკვეთრი ზრდით. ბრძოლების გამო, მილიონობით ადამიანი იქცა დევნილად, შეწყდა წვდომა ქვეყნის პორტებზე, შეფერხდა სოფლის მეურნეობა და გაიზარდა თავდაცვის ხარჯები.

2022 წლის მდგომარეობით, ფიზიკური ზარალის შეფასებები შეადგენდა დაახლოებით 130 მილიარდ აშშ დოლარს ან ომამდელ მშპ-ს 70%-ს. მსოფლიო ბანკის შეფასებით, უკრაინის წარმოებული capital stock per capita 2014 წელს დაახლოებით \$25,000 იყო, რაც მთლიანობაში შეადგენს დაახლოებით \$1,1 ტრილიონს. მთავრობის ოფიციალური პირებისა და ბიზნესის ლიდერების წინასწარი ინფორმაციით, ამ კაპიტალის 30-50% განადგურდა ან სერიოზულად დაზიანდა. 40%-იანი განადგურების დაშვებით, ეს ღირებულება 440 მილიარდ დოლარს შეადგენს. გარდა ამისა, ერთ ლტოლვილზე 10,000 ევროს ღირებულების დაშვებით (წელიწადში), 5 მილიონი ლტოლვილის დაფინანსების ღირებულება ერთი წლის განმავლობაში არის 50 მილიარდი ევრო, ანუ ევროკავშირის მშპ-ს 0,35%.⁶

2022 წლის ოქტომბრიდან რუსეთმა დაიწყო უკრაინის წინააღმდეგ გამლიერებული ენერგეტიკული ტერორის განხორციელება. სარაკეტო შეტევების არაერთმა ტალღამ გაანადგურა ქვეყნის კრიტიკული ინფრასტრუქტურა - ძირითადი ობიექტები, რომლებიც გამოიმუშავებენ და ავრცელებენ ელექტროენერჯის, გათბობას და წყალს. ეს იყო შეგნებული ენერგეტიკული ტერორი: უკრაინელების ტანჯვა სიცივესა და სიბნელეში.

აგრობიზნესი

ერთ-ერთ ყველაზე დიდ გამოწვევას წარმოადგენს აგრობიზნესი, კერძოდ, როგორ უნდა მოხდეს უკრაინის მარცვლეულის ექსპორტი. მნიშვნელოვანი ძალისხმევა მიმართულია ექსპორტის მასშტაბების ზდრისათვის ალტერნატიული ინფრასტრუქტურული ხაზების შექმნაზე ევროპის სხვადასხვა ქვეყნების მხარდაჭერით (მაგ., რუმინეთი, მოლდოვა, პოლონეთი).

ომამდე, უკრაინის მარცვლეულის ექსპორტის 89% შავი ზღვის პორტების საშუალებით გადიოდა. ოდესის, ჩერნომორსკის, პივდენისა და მიკოლაივის პორტები 2021 წელს თვეში 6 მილიონ ტონამდე მარცვლეულს ამუშავებდნენ და 2022 წელს ახალი რეკორდების დასამყარებლად ემზადებოდნენ, პორტის გაფართოებული ინფრასტრუქტურის და უხვმოსავლიანობის წყალობით. ომის დროს მარცვლეულის ექსპორტი დაინგრა. 2022 წლის აგვისტოში უკრაინის საზღვაო ნავსადგურების ნაწილობრივმა გახსნამ, რუსეთთან შუამავლების საშუალებით დადებული შეთანხმების შემდეგ, მარცვლეულის ყოველთვიურ ექსპორტს 4 მილიონ ტონაზე მეტი მაჩვენებლის მიღწევის საშუალება მიეცა. თუმცა, რუსეთის მიერ გემების ხშირი ბლოკირება, დაზღვევისა და ტვირთის გაზრდილი ფასები და მარცვლეულის დერეფნის მთლიანად შეჩერების მუქარა, ნიშნავს იმას, რომ მარცვლეულის ექსპორტის მოცულობა სავარაუდოდ კვლავ დაეცემა წინა პერიოდთან შედარებით.⁷

3 https://continent-online.com/Document/?doc_id=30610148#pos=17;-184

4 <https://cepr.org/publications/books-and-reports/rebuilding-ukraine-principles-and-policies>

5 <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/04/06/russian-invasion-of-ukraine-and-cost-of-living-crisis-dim-growth-prospects-in-emerging-europe-and-central-asia>

6 Russia-Ukraine: one year of war – the economics. 26 February, 2003, by Michael Roberts <https://www.cadtm.org/Russia-Ukraine-one-year-of-war-the-economics>

7 Russia-Ukraine: one year of war – the economics. 26 February, 2003, by Michael Roberts

ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა და საბანკო სისტემა

ვაჭრობის კრაზი ნიშნავს დოლარის მსგავსი მყარი ვალუტის მწვავე დეფიციტს. უკრაინის მთავრობამ განახორციელა მნიშვნელოვანი ძალისხმევა კაპიტალის გადინების შესაჩერებლად, შემოიღო ფიქსირებული გაცვლითი კურსი და გაატარა კიდევ რამდენიმე აუცილებელი ანტიკრიზისული ღონისძიება. თუმცა, უკრაინის ცენტრალური ბანკის (NBU) ზემოაღნიშნული მცდელობა, დააფიქსიროს გრივნა-დოლარის კურსი, ვერ გაგრძელდა. ასე რომ, გასულ ზაფხულს ვალუტა მკვეთრად გაუფასურდა. კურსის დაფიქსირების ახალი მცდელობა არ იყო მდგრადი და უფსკრული ოფიციალურ და ჩრდილოვან კურსებს შორის აგრძელებდა გაფართოებას. ეს ნიშნავს იმას, რომ ინფლაცია კვლავაც გაგრძელდება.

ფიქსირებული გაცვლითი კურსის უზრუნველსაყოფად, ეროვნული ბანკის რეზერვების წმინდა მარაგი თითქმის 40%-ით შემცირდა. ბევრი წარმატებული უკრაინელი გაიქცა ქვეყნიდან და თან წაიღო ნაღდი ფული. ბანკებიდან ამოღებული ნაღდი ფული თითქმის 9 მილიარდი დოლარით გაიზარდა 2022 წლის იანვარ-სექტემბერში. მიუხედავად იმისა, რომ ეს დანაკლისი ნაწილობრივ დაფარული იყო ლტოლვილების ფულადი გზავნილებით და დასავლეთის სამხედრო და ჰუმანიტარული დახმარებით, უკრაინამ მთლიანობაში დაკარგა დაახლოებით 6 მილიარდი დოლარი საერთაშორისო რეზერვებში.

უცხოური ფულადი მხარდაჭერის მიუხედავად, ჯერ კიდევ არ არის საკმარისი რესურსები ომის ძალისხმევის დასაფინანსებლად და გარკვეული სახის საჯარო სერვისების შესანარჩუნებლად. ამრიგად, მთავრობის ბიუჯეტის დეფიციტი, რომელიც 2021 წელს მშპ-ს 3,6%-დან 2022 წელს 42%-მდე გაიზარდა, სულ უფრო და უფრო ფინანსდება ფულის “ბეჭდვით”. დეფიციტის დასაფინანსებლად მთავრობამ გამოუშვა ობლიგაციები და მოუწოდა ეროვნულ ბანკს მათი შექმნისაკენ. ეროვნული ბანკი არის უკრაინის სახელმწიფო ობლიგაციების ყველაზე დიდი მფლობელი. წარმოების შემცირება და ფულის მიწოდების მატება მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს ინფლაციის შემდგომ დაჩქარებას.⁸

საბანკო სისტემა ძლიერი აღმოჩნდა და ფუნქციონალური შეზღუდვების გარეშე მუშაობს მთელი ომის განმავლობაში, მიუხედავად ფართომასშტაბიანი სახმელეთო და საჰაერო ოპერაციებისა. აღსანიშნავია, რომ თითქმის ყველა ბანკი - არა მხოლოდ სისტემურად მნიშვნელოვანი ბანკები - განაგრძობს ოპერაციებს. ეს წარმოადგენს დიდ უპირატესობას უკრაინისთვის, ვინაიდან, ამის წყალობით შესაძლებელი გახდა ეკონომიკის დაფინანსება და გადახდების მხარდაჭერა, რამაც უზრუნველყო ეკონომიკის ფუნქციონირება ომის პირობებში. უკრაინელებმა შეძლეს შეენარჩუნებინათ შემოსავლების შემოღინება გადასახადებიდან, გადაეხადათ სოციალური დაზღვევის გადასახადები, მიეღოთ საერთაშორისო დახმარება და შეეგროვებინათ მილიარდობით გრივნა შეიარაღებული ძალების მხარდასაჭერად.⁹

საერთაშორისო ფინანსური მხარდაჭერა

უკრაინის საჭიროება ყოველთვიურ ფინანსურ მხარდაჭერაში განისაზღვრა დაახლოებით 3-3,5 მილიარდი აშშ დოლარის ოდენობით, რომლის გარეშეც ქვეყნის ეკონომიკა დაინგრევა. აღნიშნული დახმარება ესაჭიროება ყველა დონის ბიუჯეტს, ინფრასტრუქტურას, რეალურ ეკონომიკას, რათა ქვეყანამ შეძლოს არსებობა ომის პირობებში.¹⁰

მნიშვნელოვან როლს უკრაინის ეკონომიკის მხარდაჭერაში თამაშობენ საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტები.

ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკის (EBRD) შემთხვევაში, მთავარი აქცენტი კეთდება უკრაინის ეკონომიკის რეალური სექტორის ძირითადი ინფრასტრუქტურის მხარდაჭერაზე, როგორცაა რკინიგზა, ელექტროენერჯია და ენერგომომარაგება. გარკვეული დაფინანსება გამოეყო ნაფტოგაზს (უკრაინის სახელმწიფო ენერჯეტიკული კომპანია), რათა უზრუნველყოფილიყო შესყიდვები, მაგრამ, ასევე მხარდაუჭერილ იქნა კომერციული სექტორიც, კერძოდ, აგრობიზნესი. დაწყებულია მუნიციპალიტეტებთან მუშაობა, რათა უკრაინის ქალაქებს გაეწიოთ დახმარება ინფრასტრუქტურისა და იძულებით გადაადგილებულ პირთა საჭიროებების დაფინანსების საკითხებში. რაც უფრო მდგრადი და აქტიური იქნება უკრაინის ეკონომიკა, მით მეტი იქნება საგადასახადო შემოსავალი, რომელიც ხელს შეუწყობს მთავრობის მდგრადობას.

უნდა აღინიშნოს, რომ საგარეო დახმარების გარეშე, როგორც სამხედრო, ასევე ფინანსური, უკრაინა ვერ გააგრძელებდა სამხედრო ოპერაციებს, ვერ დაუჭერდა მხარს ძირითად სამსახურებს და ვერ შეასრულებდა თავის საგარეო ვალდებულებებს.

უკრაინის ფინანსთა სამინისტრომ მიიღო 31 მილიარდი ევრო 2022 წლის დეკემბრისთვის დასავლეთის ქვეყნების მიერ დაპირებული 64 მილიარდი ევროდან მას შემდეგ, რაც რუსეთმა სრულმასშტაბიანი შეტევა

<https://www.cadm.org/Russia-Ukraine-one-year-of-war-the-economics>

8 Russia-Ukraine: one year of war – the economics. 26 February, 2023, by Michael Roberts

<https://www.cadm.org/Russia-Ukraine-one-year-of-war-the-economics>

9 How Ukraine is Managing a War Economy, December 22, 2022 <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/12/20/cf-how-ukraine-is-managing-a-war-economy>

10 The Battle to Save Ukraine's Economy From the War, October 5, 2022, by Amy Mackinnon and Robbie Gramer, <https://foreignpolicy.com/2022/10/05/russia-ukraine-war-reconstruction-european-bank-odile-renaud-basso/>

დაიწყო გასული წლის თებერვალში, ნათქვამია კიევის მსოფლიო ეკონომიკის ინსტიტუტის კვლევაში. ეს შეადგენს საერთაშორისო რეზერვების ომამდელი მარაგის დაახლოებით 75%-ს.

აშშ და ევროკავშირი ერთობლივად შეთანხმდნენ უკრაინის მხარდაჭერაზე თვეში 3 მილიარდი დოლარით 2023 წლის განმავლობაში, ანუ, ჯამში კიდევ 36 მილიარდი დოლარით 2023 წელს.

გარდა ამისა, უკრაინა ცდილობს საერთაშორისო სავალუტო ფონდის და მსოფლიო ბანკის დაფინანსების მოძიებას. მას სურს სრული სამწლიანი პროგრამა 15-20 მილიარდი დოლარის ოდენობით, რომელსაც, სავარაუდოდ, მიიღებს. მაგრამ ეს სესხი დამოკიდებულია მთელ რიგ პირობებზე, მათ შორის G7-ის ქვეყნებისა და უკრაინის სხვა დონორებისა და კრედიტორების მხარდაჭერაზე, რაც უზრუნველყოფს ქვეყნის ვალის მდგრადობას. გეგმა ასევე მოითხოვდა უპრეცედენტო ცვლილებებს სავალუტო ფონდის დაკრედიტების წესებში, რათა ფონდმა შეძლოს სესხის გაცემა ომით განადგურებულ ქვეყანაზე - ამგვარად, უკრაინა მიიღებს სპეციალურ მხარდაჭერას, რომელიც მიუწვდომელია სხვა ღარიბი ქვეყნებისთვის.

მაგრამ უკრაინას მაინც მოუწევს დათანხმდეს „სტრუქტურულ რეფორმებზე“ და ეს ჩვეულებრივ გულისხმობს ფისკალურ სიმკაცრეს, მკაცრ მონეტარულ პოლიტიკას (ანუ მაღალ საპროცენტო განაკვეთებს), პრივატიზაციას და ეკონომიკის დერეგულაციას, მათ შორის „მცურავ“ ვალუტას. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეს არის სსფ-ის კლასიკური ნეოლიბერალური პროგრამა, რომელიც დაწესებულია მოვალე ქვეყნისათვის - თუმცა ამ შემთხვევაში უკრაინის მთავრობის ნებაყოფლობითი მხარდაჭერით.

2023 წელს, უკრაინას ესაჭიროება დაახლოებით 45 მილიარდი დოლარი თავისი ეკონომიკის შესანარჩუნებლად. ექვარეშეა, რომ ეს დიდი თანხაა, მაგრამ ეს არის უკრაინის მოკავშირეების მშპ-ს მხოლოდ 0,1%, ნატოს წლიური ბიუჯეტის 4%. მაგრამ, ეს არ ფარავს ომის შემდგომ რეკონსტრუქციის ხარჯებს.

უკრაინული წყაროები აფასებენ ინფრასტრუქტურის აღდგენის ხარჯებს: ომის დაფინანსება (ტყვია-წამალი, იარაღი და ა.შ.); საბინაო ფონდის, კომერციული უძრავი ქონების ზარალი; დაღუპულთა და დაშავებულთა კომპენსაცია; განსახლების ხარჯები; შემოსავლის მხარდაჭერა და ა.შ. დაკარგული მიმდინარე და მომავალი შემოსავალი მიაღწევს \$1 ტრილიონს, ანუ უკრაინის წინა წლიური მშპ-ს ექვს წელს. ეს არის ევროკავშირის მშპ-ის დაახლოებით 2,0% წელიწადში ან G7 მშპ-ის 1,5% ექვსი წლის განმავლობაში.

ისმის კითხვა: ვინ დაფარავს ზემოაღნიშნულ ხარჯებს? ომის შემდგომი სწრაფი აღდგენა ნაკლებად მოსალოდნელია, როგორც ეს მოხდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ აშშ-ს მარშალის გეგმით. ამ ათწლეულის ბოლოს, თუნდაც რეკონსტრუქცია კარგად წარმართოს და ვივარაუდოთ, რომ ომამდელი უკრაინის ყველა რესურსი აღდგება (აღმოსავლეთ უკრაინის მრეწველობა და მინერალები რუსეთის ხელშია), მაშინ ეკონომიკის მოცულობა მაინც იქნება 15%-ით ნაკლები ომამდელ დონეზე. თუ არა, აღდგენის პროცესი კიდევ უფრო ხანგრძლივი იქნება.¹¹

პერსპექტივები

2023 წელს მსოფლიო ბანკი პროგნოზირებს უკრაინის ეკონომიკის ზრდას 0,5%-ით, გასული (ქვეყანაში რუსეთის შემოჭრის) 2022 წლის 29,2%-იანი შემცირების შემდეგ. მიუხედავად იმისა, რომ აგრესიის შედეგად უკრაინისთვის მიყენებული ეკონომიკური ზიანი უზარმაზარია, უკრაინის შავი ზღვის პორტების ხელახალი გახსნა და მარცვლეულით ვაჭრობის განახლება, ისევე როგორც დონორთა მნიშვნელოვანი მხარდაჭერა, ხელს უწყობს მიმდინარე წელს ეკონომიკური აქტივობების განვითარებას.

ომის დაწყების შემდეგ მუდმივად შემცირების მიუხედავად, აღსანიშნავია, რომ მიმდინარე 2023 წელს უკრაინის ეკონომიკა მოსალოდნელზე შედარებით ნაკლებად მცირდება. მაგალითად, იანვარ-მარტის პერიოდში მოსალოდნელი 13,7%-იანი კლების ნაცვლად, უკრაინის ეკონომიკა მხოლოდ 10,5%-ით შემცირდა. უკრაინის ენერგეტიკული ქსელისა და სამრეწველო სექტორის დაუნდობელი სარაკეტო დაბომბვების მიუხედავად, ქვეყნის ეკონომიკაში აპრილისა და მაისის თვეებიდან ბიზნესაქტივობის ზრდა შეიმჩნევა.¹²

მსოფლიო ბანკის ბოლო შეფასებით, უკრაინის რეკონსტრუქციისა და აღდგენის ღირებულება მიმდინარე ეტაპისთვის გაიზარდა 411 მილიარდ დოლარამდე, რაც ორჯერ აღემატება უკრაინის ომამდელ ეკონომიკას 2021 წლის მდგომარეობით.¹³

მიმდინარე წლის 31 მარტს, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის აღმასრულებელმა საბჭომ დაამტკიცა ფინანსური შეთანხმება უკრაინისთვის 15,6 მილიარდი აშშ დოლარის გამოყოფის შესახებ, ოთხი წლის განმავლობაში 2027 წლამდე. გაფართოებული ფონდის (Extended Fund Facility - EFF) ფარგლებში, აღნიშნული შეთანხმება წარმოადგენს 115 მილიარდიანი საერთაშორისო ფინანსური პაკეტის ნაწილს, იგივე ოთხწლიანი პერიოდისთვის, რომელიც მიზნად ისახავს ხელისუფლების პოლიტიკის მხარდაჭერას ეკონომიკის სტაბილიზაციისთვის, რადგან ომი გრძელდება და საჭიროა უფრო ვრცელი რეფორმების გატარება, რათა დააჩქარდეს ქვეყნის აღდგენა ომის დასრულების შემდეგ.

ახლადამტკიცებული EFF არის სტრატეგიის მესამე და ბოლო ეტაპი, რომელიც შემუშავებულია ხელისუფლებასთან ერთად უკრაინის მხარდასაჭერად. პირველი ეტაპი იყო გადაუდებელი დაფინანსება 2,7 მილიარდი აშშ დოლარის ოდენობით, სწრაფი დაფინანსების ინსტრუმენტის მეშვეობით 2022 წელს.

11 Russia-Ukraine: one year of war – the economics. 26 February, 2003, by Michael Roberts <https://www.cadtm.org/Russia-Ukraine-one-year-of-war-the-economics>

12 <https://businessformula.ge/News/14275>

13 <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/04/06/russian-invasion-of-ukraine-and-cost-of-living-crisis-dim-growth-prospects-in-emerging-europe-and-central-asia>

მეორე ეტაპი იყო ოთხთვიანი პროგრამის მონიტორინგი საბჭოს ჩართულობით (Program Monitoring with Board Involvement - PMB), რომელიც დამტკიცდა 2022 წლის დეკემბერში. ხელისუფლების ეფექტიანმა მოქმედებამ PMB-ის ფარგლებში გზა გაუხსნა სავალუტო ფონდის სრულფასოვან პროგრამას.

უნდა აღინიშნოს, რომ უკრაინის ეკონომიკური პერსპექტივა უკიდურესად ბუნდოვანია და ქვეყანა კვალიფიცირდება ფონდის მიერ, როგორც განსაკუთრებით მაღალი გაურკვეველობის პირობებში მყოფი.

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის სტანდარტული პროგრამისგან განსხვავებით, რომელიც ცენტრალურ სცენარს ეყრდნობა, უკრაინის შემთხვევაში რამდენიმე შედეგია ნავარაუდევო, ძირითადად, ომის დასრულების ვადებთან დაკავშირებით არსებული გაურკვეველობის გამო.

საბაზისო სცენარი ვარაუდობს, რომ ომი დასრულდება მომავალი წლის პირველ ნახევარში, რასაც მოყვება გეგმაზომიერი ინვესტიციების და რეკონსტრუქციის პერიოდი. უარყოფითი სცენარი ვარაუდობს, რომ ომი გაძლიერდება და უფრო დიდხანს გაგრძელდება. ეს გავლენას მოახდენს ეკონომიკურ აქტივობაზე იმაზე მეტად, ვიდრე ვარაუდობენ საბაზისო გეგმით, ხელს შეუშლის დაბრუნებაში ქვეყნიდან წასულ ადამიანებს და მიაყენებს ქვეყანას მნიშვნელოვან ინფრასტრუქტურულ ზიანს.¹⁴

უკრაინის ეკონომიკური პოლიტიკა ომის პირობებში

სავალუტო ფონდის მიერ მხარდაჭერილი ხელისუფლების ახალი პროგრამა მიზნად ისახავს უზრუნველყოფას მაკროეკონომიკური და ფინანსური სტაბილურობა, გარედაფინანსების კატალიზება და სტრუქტურული პოლიტიკის ჩარჩოს შექმნა, რომელიც საფუძველს უყრის ომის შემდგომ აღდგენას, რეკონსტრუქციას და საბოლოო გაწვევრიანებას ევროკავშირში. კერძოდ:

ფისკალური პოლიტიკა. უახლოეს პერსპექტივაში, ხელისუფლების ფისკალური პოლიტიკა ფოკუსირებული იქნება პრიორიტეტული ხარჯებისთვის ადეკვატური რესურსების უზრუნველყოფაზე, ძლიერი საგადასახადო შემოსავლების ბაზის შენარჩუნებაზე და ფისკალური და ვალის მდგრადობის შენარჩუნებაზე. ადრეული რეკონსტრუქციისა და სოციალური ხარჯების მხარდასაჭერად, აქცენტი საშუალოვადიან პერსპექტივაში გადაინაცვლებს ეროვნული შემოსავლების სტრატეგიის შემუშავებაზე, საშუალოვადიანი ბიუჯეტის ჩარჩოს თანდათანობით აღდგენასა და სახელმწიფო ინვესტიციების მართვის გაძლიერებაზე.

მონეტარული და სავალუტო პოლიტიკა. მთავარი პრიორიტეტია მუდმივი დეზინფლაციის¹⁵ და გაცვლითი კურსის სტაბილურობის მხარდაჭერა, მათ შორის სავალუტო რეზერვების ადეკვატური დონის შენარჩუნებით, ომის დროს ჭარბი ლიკვიდობის გონივრულად მართვის შედეგად.

საფინანსო სექტორი. პოლიტიკამ უნდა შეინარჩუნოს ფინანსური სტაბილურობა და მოემზადოს ომისშემდგომი აღდგენისთვის, მათ შორის საგანგებო დაგეგმვისთვის, საბანკო დიაგნოსტიკისთვის, ასევე პრობლემური ბანკებისა და არაფუნქციური აქტივების პრობლემების დაძლევისთვის.

მმართველობა და ზრდა. დამოუკიდებელი და ეფექტიანი ანტიკორუფციული ინსტიტუტების ჩამოყალიბება კიდევ უფრო გააუმჯობესებს მმართველობას და ხელს შეუწყობს საზოგადოების ნდობასა და დონორთა ნდობას მომავალ რეკონსტრუქციაში. ევროკავშირის ერთიან ბაზართან ინტეგრაციის გაღრმავება და ევროკავშირში გაწვევრიანების მოთხოვნების დანერგვა გადამწყვეტი იქნება დიდი ხნის ნანატრი ინსტიტუციური და სტრუქტურული რეფორმების განსახორციელებლად.

დაფინანსების სტრატეგია და ვალის მდგრადობა. ხელისუფლების პროგრამა ხელს შეუწყობს ვალის მდგრადობის აღდგენას, როგორც ოფიციალური, ისე საგარეო კომერციული ვალის დამუშავების გზით, რაც დაეხმარება ხელისუფლებას დააკმაყოფილოს დაფინანსების საჭიროებები პროგრამის პერიოდში.¹⁶

პრივატიზაცია. ომის მიუხედავად, უკრაინაში გრძელდება პრივატიზაციის პროცესი. სრულმასშტაბიანი ომის დაწყების შემდეგ ის შეჩერდა, 2022 წლის სექტემბერში კი მცირემასშტაბიანი პრივატიზაცია განახლდა. გასულ წელს, პრივატიზაციამ მთლიანობაში სახელმწიფო ბიუჯეტში 1,7 მილიარდი გრივნა შემოიტანა, დაგეგმილი 8 მილიარდი გრივნის ნაცვლად. ამჟამად, სახელმწიფო ქონების ფონდი (SPF) ფართომასშტაბიანი პრივატიზაციის გაგრძელების პირობებს ელოდება. თუმცა, ომის დროს, სტრატეგიული ინვესტიციების მოზიდვის შანსი უკიდურესად დაბალია.¹⁷

კორუფციასთან ბრძოლა. მიმდინარე კონფლიქტის ფონზე, კორუფცია და სახელმწიფო სახსრებზე სუსტი კონტროლი კვლავ მნიშვნელოვან გამოწვევად რჩება. როგორც მოქალაქეები, ასევე ბიზნესი, გამოხატავენ შემფოთებას საინვესტიციო ფონდების პოტენციური მითვისებისა და აღდგენის პროცესში გამჭვირვალობის ნაკლებობის გამო. საერთაშორისო გამჭვირვალობის კვლევა ცხადყოფს, რომ კორუფცია ქვეყნის აღმშენებლობის მცდელობებთან დაკავშირებით მოქალაქეებისა და ბიზნესების მფლობელების

14 <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/04/05/cf-amid-war-ukraine-is-maintaining-macroeconomic-stability-and-embarking-on-reforms>

15 დეზინფლაცია – ეს არის პროცესი, როდესაც ინფლაციის მაჩვენებელი კლებულობს დროის გარკვეულ მონაკვეთში ანუ პროდუქციებზე ფასების ზრდის პროცესი შენელებულია. <https://www.doctrina.ge/biznesleqsikoni-dziritha/>

16 <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/04/05/cf-amid-war-ukraine-is-maintaining-macroeconomic-stability-and-embarking-on-reforms>

17 Grigorenko, Yuriy. Large-scale privatization continues in Ukraine during the war: first results. 18 April 2023 <https://gmk.center/en/posts/large-scale-privatization-continues-in-ukraine-during-the-war-first-results/>

უპირველესი შიშია, საომარი მოქმედებების განახლების შიშსაც კი აჭარბებს. არსებული გამოწვევების გადასაჭრელად, პრეზიდენტ ვოლოდიმირ ზელენსკის მთავრობამ გადადგა კონკრეტული ნაბიჯები და აჩვენა გარკვეული პროგრესი კორუფციის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მიმდინარე რეფორმები სამართალდამცავ სისტემაში და თანამდებობის პირების დანიშვნა მთავარ ანტიკორუფციულ ინსტიტუტებში მიუთითებს გამჭვირვალობისა და ანგარიშვალდებულების პრინციპებისადმი ერთგულებაზე.¹⁸ თუმცა, ერთ-ერთი ჟურნალისტური გამოძიების თანახმად, კიევის რეგიონში რუსების მიერ განადგურებული სახლებისა და ინფრასტრუქტურის ობიექტების აღდგენისათვის გამოყოფილი ასობით მილიონი გრივნა გადანაწილდა სისხლის სამართლის პროცესების ფიგურანტ პირებზე და, ასევე, სტრუქტურებზე, რომელთა მფლობელები ან/და დირექტორები კიევის რეგიონალური სახელმწიფო ადმინისტრაციის ხელმძღვანელობასა და პრეზიდენტის ოფისთან არიან დაკავშირებული.¹⁹

დასკვნა

რუსული აგრესიის გავლენა უკრაინის ეკონომიკაზე დამანგრეველი იყო, რამაც 2022 წელს მისი 29,2%-იანი შემცირება გამოიწვია. საწარმოთა მესამედმა საომარი მოქმედებების დაწყებისთანავე შეწყვიტა ფუნქციონირება, რაც გამოწვეული იყო საწარმოო ობიექტების და ინფრასტრუქტურის განადგურებით, მიწოდების ჯაჭვების შეფერხებით და წარმოების ხარჯების მკვეთრი ზრდით. ბრძოლების გამო, მილიონობით ადამიანი იქცა დევნილად, შეწყდა წვდომა ქვეყნის პორტებზე, შეფერხდა სოფლის მეურნეობა და გაიზარდა თავდაცვის ხარჯები.

ძალიან მძიმე პერიოდის მიუხედავად, უკრაინელმა ხალხმა და ბიზნესმა მალევე დაიწყეს გამოჯანმრთელება სრულმასშტაბიანი ომის პირველი შოკის შემდეგ. მათ გამოავლინეს უზადლო უნარი, გაუძლონ მტერს და, ამასთანავე, მოერგონ ახალ გარემოს. აგრესიის შედეგად უკრაინისთვის მიყენებული უზარმაზარი ეკონომიკური ზიანის მიუხედავად, დონორთა მნიშვნელოვანი მხარდაჭერა ხელს უწყობს მიმდინარე 2023 წელს ეკონომიკური აქტივობების განვითარებას.

უნდა აღინიშნოს, რომ საგარეო დახმარების გარეშე, როგორც სამხედრო, ასევე ფინანსური, უკრაინა ვერ გააგრძელებდა სამხედრო ოპერაციებს, ვერ დაუჭერდა მხარს ძირითად სამსახურებს და ვერ შეასრულებდა თავის საგარეო ვალდებულებებს. მნიშვნელოვან როლს უკრაინის ეკონომიკის მხარდაჭერაში თამაშობენ საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტები.

რაც შეეხება უკრაინის ეკონომიკური პერსპექტივას, ის უკიდურესად ბუნდოვანია და ქვეყანა კვალიფიცირდება საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიერ, როგორც განსაკუთრებით მაღალი გაურკვეველობის პირობებში მყოფი. მნიშვნელოვან გამოწვევად კვლავ რჩება კორუფცია და სახელმწიფო სახსრებზე სუსტი კონტროლი.

ომის დასრულების შემდგომ პერიოდში, უკრაინას დასჭირდება ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპების შენარჩუნება მდგრადი პერიოდის განმავლობაში, რათა აღადგინოს თავისი პროდუქტიული შესაძლებლობები და მოსახლეობის ცხოვრების დონე რაც შეიძლება სწრაფად. ამას დასჭირდება უპრეცედენტო ინვესტიციები და ადამიანური კაპიტალის აღდგენა. მნიშვნელოვანი როლი დაეკისრება საჯარო სექტორს და მმართველობის გაუმჯობესების ღონისძიებებს, რამაც ხელი უნდა შეუწყოს დონორთა მხრიდან დაფინანსების მიღებას. კრიტიკულად მნიშვნელოვანი იქნება საერთაშორისო სავალუტო ფონდის და სხვა საერთაშორისო ინსტიტუტების თუ პარტნიორი ქვეყნების პროგრამები, რომლებიც მხარს დაუჭერს ხელისუფლებას საკვანძო რეფორმების გატარებასა და ქვეყნის რეკონსტრუქციაში, ევროკავშირში გაწევრიანების გზაზე.

გამოყენებული ლიტერატურა

უკრაინის ეკონომიკას მოსალოდნელზე უკეთესი შედეგები აქვს <https://businessformula.ge/News/14275>
Відбудова Київщини: сотні мільйонів гривень віддали компаніям з криміналом і купленим на OLX <https://bihus.info/vidbudova-kyivshhyny-sotni-miljoniv-gryven-viddaly-kompaniyam-z-kryriminalom-i-kuplenym-na-olx/>

Edited by Yuriy Gorodnichenko, Iona Sologoub, and Beatrice Weder di Mauro. 2022. Rebuilding Ukraine: Principles and policies Paris Report 1. Centre for Economic Policy Research (CEPR) Press. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/rebuilding-ukraine-principles-and-policies>

Euronews. Ukrainians concerned about corruption as donors pledge billions to rebuild the country <https://www.euronews.com/2023/06/29/ukrainians-worried-about-corruption-as-donors-pledge-billions-to-rebuild-the-country>

How Ukraine is Managing a War Economy, December 22, 2022 <https://tinyurl.com/4pmfcb8c>

18 Ukrainians concerned about corruption as donors pledge billions to rebuild the country <https://www.euronews.com/2023/06/29/ukrainians-worried-about-corruption-as-donors-pledge-billions-to-rebuild-the-country>

19 Відбудова Київщини: сотні мільйонів гривень віддали компаніям з криміналом і купленим на OLX <https://bihus.info/vidbudova-kyivshhyny-sotni-miljoniv-gryven-viddaly-kompaniyam-z-kryriminalom-i-kuplenym-na-olx/>

Large-scale privatization continues in Ukraine during the war: first results. 18 April 2023 <https://tinyurl.com/444w5vsd>

MINDEF SINGAPORE, Factsheet - About Total Defence, <https://tinyurl.com/4thf4mhy>

Russia-Ukraine: one year of war – the economics. February 26, 2003, by Michael Roberts <https://www.cadtm.org/Russia-Ukraine-one-year-of-war-the-economics>

The Battle to Save Ukraine's Economy From the War, October 5, 2022, by Amy Mackinnon and Robbie Gramer, <https://foreignpolicy.com/2022/10/05/russia-ukraine-war-reconstruction-european-bank-odile-renaud-basso/>

WORLD BANK. Social Protection for Recovery, Europe and Central Asia (ECA) Economic Update. Fall, 2022 <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/a60043e6-7bc3-5d56-bf41-c4b15bfd022d>

<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/04/06/russian-invasion-of-ukraine-and-cost-of-living-crisis-dim-growth-prospects-in-emerging-europe-and-central-asia>

<https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/04/05/cf-amid-war-ukraine-is-maintaining-macroeconomic-stability-and-embarking-on-reforms>

https://continent-online.com/Document/?doc_id=30610148#pos=17;-184